

on dairenin de mertebelerini aşan sâlik seyrü sülûkünü tamamlamış sayılır. Murakabelerde bazı âyetlerin tefekkür edilmesi ve on yedi mertebenin aşılması usulü Nakşibendîliğin Müceddidiyye kolunun kurucusu İmâm-ı Rabbânî tarafından temellendirilip bu kola mensup bazı şeyhlerce sistematik hale getirilmiştir.

Nakşibendiyye seyrü sülûkünde önemli unsurlardan biri de râbitadır. Tasavvufi genel bir ilke olan şeyhi sevme ve onu örnek alma prensibi zamanla Nakşibendiyye'de şeyhin sûretini düşünme, onların ifadesiyle râbita uygulamasına dönüşmüş olmalıdır. Râbitanın gayesi kalbi dünyevi düşüncelerden temizlemek, mürşidin ruhaniyetinden feyiz almak ve gıyabında onunla mânevî beraberlik tesis etmek şeklinde açıklanmaktadır (bk. RÂBITA).

Nakşibendîlik'te topluca icra edilen zikre "hatm-i hâcegân" ismi verilir. Adına ilk defa XVI. yüzyılda bazı Nakşibendî metinlerinde rastlanan bu uygulamanın ne zaman başladığı bilinmemektedir. Anlaşıldığı kadarıyla önceleri, istenen bir işin gerçekleşmesi veya bir musibetin giderilmesi amacıyla ihtiyaç duyulduğunda yapılan bu âyin XVIII. yüzyıldan itibaren periyodik hale getirilmiş, haftada bir ya da iki defa icra edilmeye başlanmış ve farklı şekillerde uygulanmıştır. Meşhur hatm-i hâcegân usulü şudur: Yedi Fâtiha sûresi, yüz salavât, yetmiş dokuz İnşirâh sûresi, bin bir İhlâs sûresi, yedi Fâtiha, yüz salavat. Bunlar zikre katılan kişilere belli miktarlarda taksim edilir ve alçak sesle okunduktan sonra dua yapılır (bk. HATM-i HACEGÂN). Tarikatın bazı kollarında farklı uygulamalar olmakla birlikte halvet uygulamasına ve mûsiki dinlemeye (semâ) genellikle ilgi gösterilmemiştir.

İki seyfi tac

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Ahmed el-Buhârî, *Meslekü'l-ârifin*, İÜ Ktp., FY, nr. 185, vr. 87^b; Muhammed Pârsâ, *Tuhfetü's-sâlikin*, Delhi 1970, s. 119; Ubeydullah Ahrâr, *Fıkarât*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2143, vr. 24^a, 42^{a-b}, 83^a, 99^b; Ali b. Hüseyin Safî, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât* (nşr. Ali Asgar Muñniyân), Tahran 2536 şş./1977, I, 38-40, 43-50, 112-113, 162, 164; Ahmed el-Kâsânî, *Âdâbü's-sâlikin*, İÜ Ktp., FY, nr. 649, vr. 46^b; Tâceddin b. Zekeriyâ en-Nakşibendî, *Câmi'u'l-fu'âd*, İÜ Ktp., AY, nr. 5490, vr. 19^a, 21^a; Ahmed Sirhindî, *Mebde' ü Me'ad*, Karaçi 1968, s. 60; a.mlf., *Ma'ârif-i Ledünniyye*, Karaçi 1388/1968, s. 48; Muhammed Ma'sûm Sirhindî, *Mektûbât-ı Ma'sûmiyye*, Karaçi 1976, II, 193-197; Mîr Muhammed Nu'mân Bedahşî, *Risâle-i Sülûk* (nşr. Gulâm Mustafa Hân), Karaçi 1969, s. 7; Murad Buhârî, *Mektûbât*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 1838, vr. 40^b-41^a; Naîmullah Behrâicî, *Me'mûlât-ı Mazhariyye*, Kanpur 1275, s. 71-72; Senâullah Pânîpetî, *İrşâdü't-tâlibin*, Delhi 1899, s. 45-46; Abdullah ed-Dihlevî, *Mekâtib-i Şerîfe*, İstanbul 1992, s. 157, 175-176, 206-208; Hâlid el-Bağdâdî, *Buğyetü'l-vâcîd* (der. Muhammed Es'ad Sâhibzâde), Dımaşk 1334/1916, s. 149; Ebû Saîd Fârûkî, *Hidâyetü't-tâlibin* (nşr. Gulâm Mustafa Hân), Karaçi 1385/1965, s. 18-108; Ahmed Saîd Müceddîdî, *Erba'u enhâr*, Delhi 1311, s. 4-8; Muhammed b. Abdullah el-Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, Kahire 1303/1886, s. 42; Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend: Hayatı, Görüşleri, Tarihî*, İstanbul 2002, s. 297-338; a.mlf., *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî: Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul 2005, s. 52-79.

NECDET TOSUN

NAKŞİDİL SULTAN

(ö. 1817)

Sultan II. Mahmud'un annesi.

Osmanlı tarih kaynaklarında adı genellikle Nakşidil şeklinde verilmekle birlikte bazı arşiv belgelerinde, mühründe ve mezar kitâbesinde Nakşî, Nakşî Kadın olarak geçer. Kimliği ve saraya getirilişi hakkındaki romantik hikâyelerin aksine onun I. Abdülhamid'in kız kardeşi Büyük Esmâ Sultan'ın câriyelerinden olduğu yeni bir belgeden anlaşılmaktadır. Düzenli olarak misafirliğe gittiği kız kardeşinin sarayında I. Abdülhamid'in dikkatini çektiği ve daha sonra buradan Topkapı Sarayı'na alındığı bilinmektedir. XVIII. yüzyılda hareme getirilen câriyelerin büyük bir kısmı gibi Kafkas kökenli olması muhtemeldir. Onun 1776'da doğan ve 1788'de Nantes'da bulunduğu bilinen, hakkında sonradan pek çok haber, makale, roman yazılan, sinema-televizyon filmleri çevrilen, Fransız kraliyet ailesine mensup Aimée du Buc de Rivery olduğu bilgisi doğru değildir. Nakşidil'le ilgili bir efsanenin hâlâ sürdürülmesinde diplomatik ve politik amaçlar yanın-

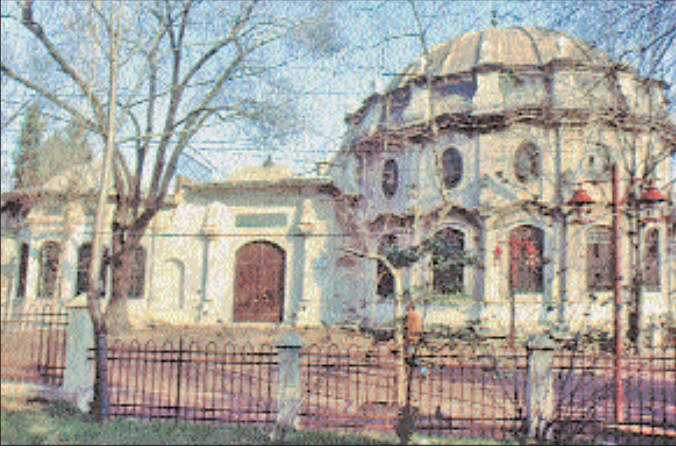
da cazip romantik hikâyeye merakı da öne çıkmaktadır.

I. Abdülhamid'in yedinci kadinefendisi olan Nakşî Kadın'ın dünyaya getirdiği ilk çocuğu 25 Zilkade 1197'de (22 Ekim 1783) doğan Şehzade Murad Seyfullah'tır (TSMA, D. nr. 6364; BA, KK, nr. 5253, vr. 51^a). Şehzade Murad 10 Rebûlâhîr 1198'de (3 Mart 1784) çiçek hastalığından ölünce ona ait yiyecek içecek maddeleri tahsisatı padişahın isteği üzerine kesilmeyerek annesine devredildi. Nakşidil'in ikinci çocuğu olan Şehzade Mahmud'un doğum tarihi 13 Ramazan 1199 (20 Temmuz 1785) olup ancak yedi ay kadar yaşayacak son çocuğu Sâliha Sultan ise 6 Safer 1201'de (28 Kasım 1786) dünyaya gelmiştir (TSMA, D. nr. 70, vr. 48^b; nr. 6364).

Hayatı hakkında aktarılan bilgiler son derece sınırlıdır. Bunlar da onun, oğlu Şehzade Mahmud ile birlikte Beşiktaş Sahilsarayından Topkapı Sarayı'na geliş-gidişleri vesilesiyledir. Konuyla ilgili yazışmasında I. Abdülhamid ondan oğlu dolayısıyla "vâlide-i muhteremeleri" diye söz etmektedir. İki saray arasındaki bu nakiller sırasında padişah ve diğer saray halkından önce hareket etmesi, onun ayrıcalıklı bir konumda olduğuna ve "gözde" kimliğiyle tanındığına dair rivayetleri güçlendirir.

I. Abdülhamid'in 11 Receb 1203'te (7 Nisan 1789) vefatından bir hafta sonra mûtat üzere, özellikle erkek çocuk sahibi olan diğer kadinefendiler gibi Topkapı Sarayı'ndan Beyazıt'taki Eski Saray'a taşındı (BA, KK, nr. 7252, vr. 1^a). "Vâlide-i Şehzâde Mahmûd" olarak kayıtlarda geçen Nakşî Kadın'a verilen yiyecek içecek maddelerinin çeşit ve miktarı gibi birtakım bilgiler dışında onun Eski Saray'daki günlerine dair farklı bir mâlûmat yoktur. Üvey oğlu Sultan IV. Mustafa'nın 21 Rebûlelvel 1222'de (29 Mayıs 1807) tahta çıkışından üç hafta sonra günlük / haftalık bazı tahsislerine zam yapıldığı tesbit edilir. III. Selim'in katledildiği ve Şehzade Mahmud'un hayatının kaçırılarak kurtarıldığı günlerde de yine Eski Saray'da idi. Topkapı Sarayı'nda ve olayların içinde bulunduğu dair bilgiler ve yorumlar yanlıştır. Bu yıllarda Nakşî Kadın'ın aylık ve yıllık gelir kaynakları arasında üç çiftliğiyle Fâtih Camii yakınındaki Taşçılar Hanı bulunmaktaydı (TSMA, D. nr. 9506/1; E. nr. 8682/1-2).

Nakşidil, oğlunun 4 Cemâziyelâhîr 1223'te (28 Temmuz 1808) cülûsu ile birlikte Vâlide Sultan "Mehd-i ulây-ı saltanat-ı seniyye" oldu. 15 Cemâziyelâhîr'de (8 Ağustos) Vâlide Alayı ile Eski Saray'dan Topka-

Nakşidil Sultan
Türbesi
ve Sebili –
Fatih /
İstanbul

pı Sarayı'na nakledildi. Bu nakil için Ahretlik Hanım lakabıyla bilinen padişahın kız kardeşi Ayşe Dürrüşehvar görevlendirildi. II. Mahmud annesini Ortakapı dışında Hasfırın / Ekmeklik önünde elini öperek karşıladı ve Araba Kapısı'ndan Harem-i Hümayun'a kadar eşlik ederek içeri girdi (BA, A. TŞF, nr. 357, s. 108-109, 115). Bu sırada yapılan tören, hem son Vâlide Alay olması hem de II. Mahmud'un büyük karışıklıklarla birlikte tahta çıkışı dolayısıyla önemli görülmektedir.

II. Mahmud'un saltanat döneminin ilk dokuz yılında hayatta olan Nakşidil Vâlide Sultan'la ilgili kayıtlar, yine kendisine verilen yiyecek içecek maddelerinin miktarları ile birtakım teşrifattaki yerini belirten bilgilerden ibarettir. Geçmişteki bazı vâlide sultanlar gibi Nakşidil'in devrin siyasi gelişmelerinde taraf olduğuna veya bazı kararların oluşmasında etkisinin bulunduğu dair bir kayıt yoktur. Hânedanın bu üyelerinin giderek iç dayanışmaya önem veren ve bu tür tartışmalardan uzak duran bir tavır izlediği anlaşılmaktadır. Daha çok Beşiktaş Sahilsarayında ikamet eden Nakşidil bayılma ile birlikte kendini gösteren verem hastalığına yakalandı ve tedavi için bir süre Çamlıca'daki Gümrükçü Osman Paşa Köşkü'ne götürüldü. Padişahın endişe ve özenle takip ettiği tedavisi hekimbaşı ve birkaç tabibin gözetiminde sürerken 24 Şevval 1232'de (6 Eylül 1817) Beşiktaş Sahilsarayında vefat etti (BA, A. TŞF, nr. 453, s. 93). Cenaze namazını Şeyhülislâm Seyyid Mehmed Zeynelâbidin Efendi kıldırdı. Kiraz Hamdi Paşa'nın beyan ettiği doğum yılı doğru kabul edilirse Nakşidil'in vefatında elle altı yaşında bulunduğu anlaşılır. Vâlide Sultan'ın bütün haslarının belirtildiği deftere göre, toplam 161.696,5 kuruş tutan ve yüksek bir rakamı gösteren gelirleri ceyb-i hümayun hazinesine tah-

sisen Darbhâne-i Âmire tarafından zaptedilmiştir (BA, Cevdet-Saray, nr. 7361/1-2).

Nakşidil Vâlide Sultan'ın birtakım hayratı vardır. Çeşitli tarihlerde bunlarla ilgili vakfiyeler tanzim ettirmiştir. Fâtih Camii'nin kible yönünde ve Tabhâne Medresesi'nin karşısında bulunan Nakşidil Vâlide Sultan Külliyesi sıbyan mektebi, sebil, çeşme, türbe ve birkaç odadan meydana gelmektedir (İnşa masraf defteri: T SMA, D. nr. 9506/2, vr. 1^b-5^b). Bu külliye'nin büyük kısmında bugün Diyanet İşleri Başkanlığı Çırcır Kız Kur'an Kursu faaliyet göstermektedir. Nakşidil Sultan Türbesi'nde, II. Mahmud'un isimleri Abdülhamid olan iki şehzadesiyle Cevri Kalfa gibi onun nesli ve yakın çevresindeki hânedan üye ve mensuplarına ait toplam on beş sanduka mevcuttur.

I. Abdülhamid'in vefatı yılında yaptırdığı çeşmesi Sultanahmet semtinde bugün otel olan eski hapisane binasının deniz cephesindedir. Ayrıca Ayvansaray Karabaş mahallesinde Ebû Zer el-Gıfârî Türbesi'nin bitişiğindeki, Şehid Ali Paşa'nın inşa ettirdiği Çınarlıçeşme Tekkesi Mescidi'ni -daha sonra Nakşidil Vâlide Tekkesi Mescidi olarak anılır- bir sıbyan mektebi ilâvesiyle yeniden yaptırmıştır (1812). Harap olan mescid 1980'lerde tekrar ihya edilmiştir. Onun 23 Zilkade 1229 (6 Kasım 1814) tarihli masraf defterine göre Üsküdar Sarıkadı / Dudullu'da Nurbânû Vâlide Sultan'ın çeşmesi tekrar inşa edilmiş, bu arada su yolları yenilenmiş ve aynı köydeki caminin tamiri gerçekleştirilmiştir (T SMA, D. nr. 5734). Sarıgazi Köyü Camii'nin kible tarafındaki söz konusu çeşme tamir kitabesiyle birlikte bugün mevcuttur ve Nakşidil Vâlide Sultan Çeşmesi olarak bilinmektedir. Ayrıca II. Mahmud Küçükçamlıca'daki Cihanbaşı Kasrı yerine vâlidesi adına yeni bir kasır inşa ettirmiştir (1812).

BİBLİYOGRAFYA :

- T SMA, D. nr. 70, vr. 48^b; nr. 5734; nr. 6364; nr. 9506/1; nr. 9506/2, vr. 1^b-5^b; E. nr. 7028/72, 250; 7029/242; 8682/1-2; BA, A. TŞF, nr. 350, vr. 60^b, 73^b; nr. 357, s. 108-109, 115; nr. 453, s. 80, 93-94; BA, KK, nr. 5253, vr. 51^a; nr. 7252, vr. 1^a; nr. 7259, s. 10, 18, 21, 26; BA, D. BŞM, nr. 41659, s. 2-3, 13, 17, 20, 40; BA, *Nezaret Sonrası Evkaf Defterleri*, Nakşidil Vâlide Sultan Evkafı, nr. 8659, 8718, 8720, 8890; BA, Cevdet-Saray, nr. 7361/1-2; BA, Ali Emîri, I. Abdülhamid, nr. 11, 194, 24638, 25434; Sirkâtibleri İsmail Zihni – Ebübekir Sıdkı – Bolevi İbrâhîm, *Rûznâme-i Sultan Abdülhamîd Han*, T SMA, E. nr. 12360/17, vr. 1^a, 8^a, 10^{a-b}, 17^b, 20^a, 21^a; Sirkâtibi Ârif Muhiî v.dğr., *Rûznâme-i Sultan Selim Hân-ı Sâlis-Sultan Mustafa Hân-ı Râbi'-Sultan Mahmud Hân-ı Sâni*, BA, Milli Emlak'dan Devr Alınan Defterler, nr. 11, s. 57; *Rûzmerre*, TTK Ktp., Yazma, nr. 1001, s. 21, 26, 31, 41; *Taylesanzâde Hâfız Abdullâh Efendi Tarihi: İstanbul'un Uzun Dört Yılı: 1785-1789* (haz. Feridun M. Emecen), İstanbul 2003, s. 62, 81-82, 178, 204; Vâsîf, *Târih* (İlgürel), s. 216-217, 279-280, 371-372; Şânizâde, *Târih*, II, 344-345; Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi* (haz. Mehmet Ali Beyhan), Ankara 2003, I, 190-191, 211-212; Hızır İlyas, *Târih-i Enderûn*, İstanbul 1276, s. 132-133; Tayyazâde Atâ Bey, *Târih*, İstanbul 1293, III, 65-66; Kiraz Hamdi Paşa, *Âl-i Osmân ve Yahud Hânedân-ı Osmânî Hazerâti*, Süleymaniye Ktp., Yazma Başışlar, nr. 2173, s. 67; M. Çağatay Uluçay, *Padişahlann Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 107-108; Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İnamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001, s. 105, 107, 151; Ahmed Refik, "Mahmûd-ı Sâni'nin Vâlidesi", *TOEM*, XV/87 (1341), s. 218-224; Fikret Sarıcaoğlu, "Nakşidil Valide Sultan", *MÛTAD*, sy. 9 (2001), s. 97-109; J. Deny – [Bekir Kütükoğlu], "Vâlide Sultan", *İA*, XIII, 185-187. FIKRET SARICAOĞLU

NAKŞİDİL SULTAN KÜLLİYESİ

İstanbul'da
Fâtih Camii'nin kible tarafında
XIX. yüzyılın ilk yarısına ait
yapılar topluluğu.

Fâtih Külliyesi'ne ait tabhânenin karşısında ortak bir avlu etrafına dizilmiş türbe, sebil, çeşme, imaret ve mektepten ibaret yapıların bânisi Nakşidil Hanım, I. Abdülhamid'in eşi ve II. Mahmud'un annesidir. Oğlunun 1808'de tahta geçmesiyle vâlide sultan olmuş ve 1817 yılında vefat etmiştir.

Türbe. Bu küçük külliye'nin en gösterişli binası olup inşa kitabesi yoktur. Vâlide sultanın ölüm tarihinde başlanıp bir yıl içinde tamamlanmış olması muhtemeldir. 1233'te (1818) inşa edilen sebil de bu kanaati kuvvetlendirmektedir. Barok üslûbundaki türbelerin İstanbul'daki en gösterişli örneklerinden biri olan türbe, Fâtih Camii'nin güneyindeki avlu kapısının doğusunda iki basamaklı bir kaide ile düzlenmiş ze-